

Cultuurhistorische verkenning en advies

GWL-terrein

Amsterdam 2012

Inhoud

	Inleiding	3
1	Beleidskader	4
2	Historisch stedenbouwkundige analyse	5
2.1	Sloter-Binnenpolder	5
2.2	Amsterdamsche Duinwatermaatschappij	5
2.3	Gemeentelijke Waterleidingen	6
2.4	Herontwikkeling GWL-terrein	6
	Resumé	
3	Cultuurhistorisch betekenisvolle bebouwing, elementen en structuren	8
4	Advies	12
	Colofon	13

Inleiding

Stadsdeel West heeft Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) verzocht te adviseren over de cultuurhistorische waarden die bij het opstellen van het bestemmingsplan voor het plangebied GWL-terrein van belang zijn. Dit heeft geresulteerd in een uiteenzetting van de ontstaansgeschiedenis en een overzicht van de aanwezige cultuurhistorische waarden. Het plangebied wordt begrensd door de Haarlemmervaart in het noorden, de Van Hogendorpstraat in het zuiden, de Van Hallstraat in het oosten en de Waterkering- en Waterpoortweg in het westen.

Stadsdeel West – Kaart van het plangebied GWL

1 Beleidskader

De Wet ruimtelijke ordening (Wro) uit 2008 voorziet in de verplichting voor overheden tot het opstellen van een structuurvisie voor hun gebied. Hierin kan onder andere worden opgenomen welke cultuurhistorische waarden binnen een gebied aanwezig zijn. De visie kan door middel van het bestaande vergunningstelsel en regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening in praktijk worden gebracht. Voor Amsterdam geldt, naast de Provinciale Structuurvisie Noord-Holland 2040, de Structuurvisie Amsterdam 2040 'Economisch Sterk en Duurzaam' (vastgesteld 17 februari 2011). De Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie is wat de bovengrondse waarden betreft gericht op gemeente-overschrijdende zaken waardoor het geen inzicht biedt op de lokale waarden.

In artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) uit 2010, waarin de Wro nader is uitgewerkt, is opgenomen dat per 1 januari 2012 bij het maken van bestemmingsplannen een beschrijving moet worden opgenomen van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden. Bij nieuwe ontwikkelingen in een gebied, dienen de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden op voorhand in kaart te worden gebracht. Zodoende is het sinds 1 januari 2012 verplicht om cultuurhistorische waarden te verankeren in het proces van ruimtelijke ordening en moet bij het opstellen of wijzigen van een bestemmingsplan daarmee rekening worden gehouden. Voor Amsterdam komt dit punt ook aan bod in de Beleidsnota 'Ruimte voor Geschiedenis' (vastgesteld 13 april 2005) en 'Spiegel van de Stad, visie op het erfgoed van Amsterdam' (vastgesteld 14 november 2011).

2 Historisch stedenbouwkundige analyse

Een groot deel van de grond ten westen van de stad Amsterdam behoorde tot het begin van de twintigste eeuw tot de Gemeente Sloten. In de loop der tijd wist de stad de grens steeds iets naar het westen te verleggen, tot er in 1921 eindelijk tot volledige annexatie kon worden overgegaan. Het huidige GWL-terrein lag nog tot het einde van de negentiende eeuw op het grondgebied van Sloten.

2.1 Sloter-Binnenpolder

Het plangebied GWL is gelegen in de voormalige Sloter-Binnenpolder. Deze grote polder aan de westkant van Amsterdam behoorde tot het begin van de twintigste eeuw tot de Gemeente Sloten. De polder bestond grotendeels uit grasland en werd gekenmerkt door poldersloten. In het noorden werd de Sloter-Binnenpolder begrensd door de Haarlemmerweg en -trekvaart uit het begin van de zeventiende eeuw. Deze route was een relatief veilig alternatief voor de Spaarndammerdijk, die vaak onder water stond, en vormde de belangrijkste verbinding tussen Amsterdam en Haarlem. Aan weerszijden van de weg werden buitenplaatsen gebouwd. De bestrating van het zandpad langs de Haarlemmertrekvaart halverwege de achttiende eeuw, vergemakkelijkte het vervoer van personen en goederen per wagen en de route werd zo mogelijk nog belangrijker. In de tweede helft van de negentiende eeuw maakten de buitenplaatsen één voor één plaats voor fabrieksgebouwen van bedrijven die zich aan de Haarlemmerweg vestigden. Enkele voorbeelden van gebouwen die uit deze ontwikkeling voortkwamen, zijn de Westergasfabriek en het inmiddels gesloopte energiebedrijf Electra N.V.

Detail kaart Amsterdam uit 1770. De Haarlemmertrekvaart met de buitenplaatsen aan weerszijden is duidelijk herkenbaar.

2.2 Amsterdamsche Duinwatermaatschappij

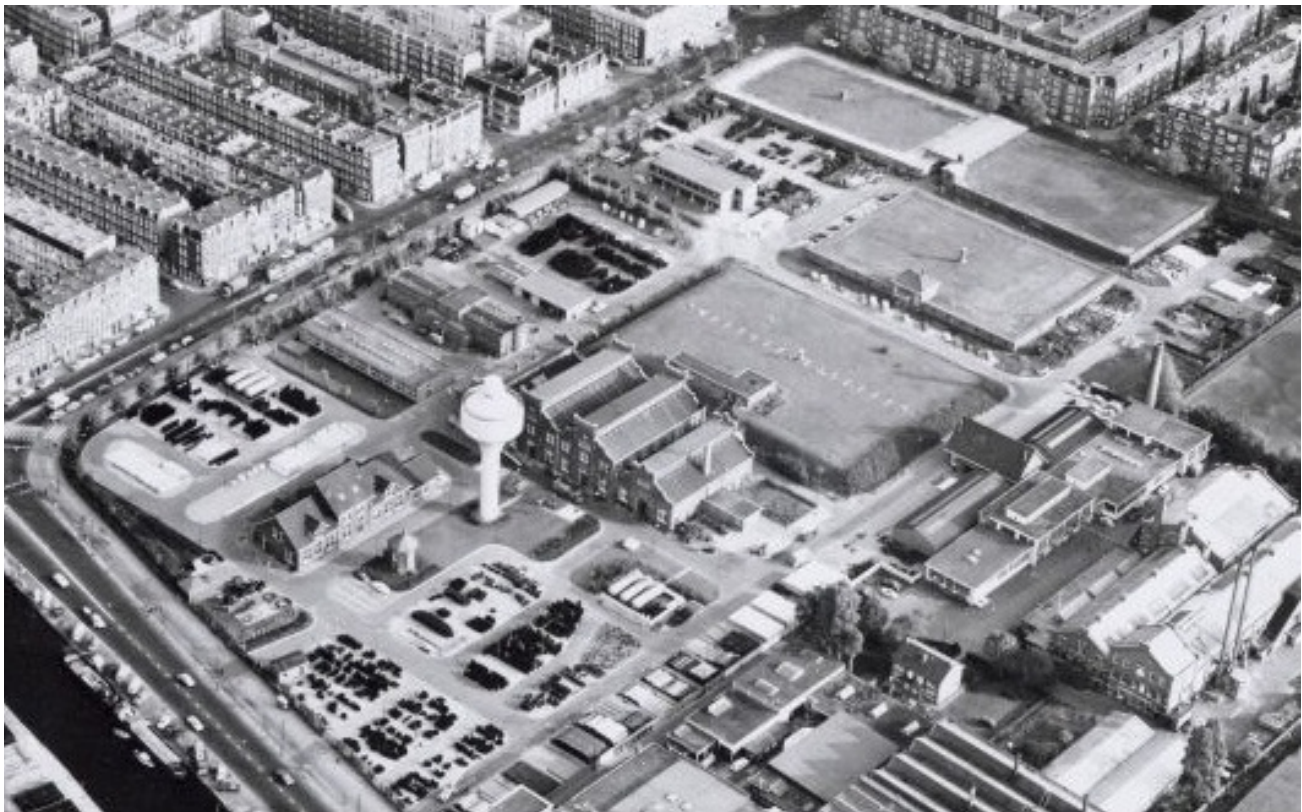
Tot halverwege de negentiende eeuw was de beschikbaarheid van vers drinkwater niet vanzelfsprekend. Grachtenwater was niet drinkbaar en Amsterdammers waren aangewezen op regenwater of op water dat per schuit uit de Vechtstreek werd aangevoerd. Om hier verandering in te brengen werd in 1851 op particulier initiatief de Amsterdamsche Duinwatermaatschappij opgericht. Dit bedrijf verzorgde de aanvoer van vers drinkwater uit de duinen via leidingen. Hiermee was Amsterdam de eerste stad in Nederland die over een waterleiding beschikte. Enkele jaren later konden er abonnementen worden afgesloten, maar de levering was onbetrouwbaar door de grote vraag. De behoefte aan vers en veilig drinkwater kan worden gezien binnen de grotere tendens uit de negentiende eeuw van verbeteringen op het gebied van hygiëne, gezondheidszorg en leefomstandigheden. Vanwege het grote openbare belang besloot de gemeente in 1896 de exploitatie van de waterleiding zelf op zich te nemen. Leidingen die op dat moment in het bezit van de Duinwatermaatschappij waren, kwamen per direct in

handen van de gemeente Amsterdam. Om voldoende druk op de leidingen te krijgen was er al spoedig een pompstation vereist. De Duinwatermaatschappij had reeds een terrein aan de Haarlemmerweg in bezit waar zij een reservebassin had aangelegd. Op dit terrein besloot de gemeente in 1897 een grootschalig pompstation met waterreservoir te bouwen, aangezien het door een annexatie inmiddels binnen de gemeentegrens viel. Dit is het huidige plangebied GWL-terrein (Gemeentelijke Waterleidingen).

2.3 Gemeentelijke Waterleidingen

De vroegste bebouwing op het terrein, het oorspronkelijke complex van de Gemeentelijke Waterleidingen, was grotendeels op het noordelijke deel gesitueerd. Het pomp- annex hoofdgebouw lag een stuk terug van de Haarlemmerweg en het voorterrein bleef lange tijd relatief onbebouwd, waardoor er vrij zicht mogelijk was op het complex. De reservoirs waren ten zuiden van het pompstation gelegen.

Naarmate de stad Amsterdam zich uitbreidde werd de vraag naar water groter en was uitbreiding van de capaciteit van het terrein aan de Haarlemmerweg genoodzaakt. In 1923 werd er een tweede waterreservoir aangelegd, in 1939 een derde en tenslotte in 1954 een vierde. In 1966 werd er op het terrein nog een watertoren geplaatst. Halverwege de jaren tachtig waren de voorzieningen op het terrein verouderd en was nieuwbouw noodzakelijk. Omdat er vanuit het stadsdeel ook nieuwe woningbouw gewenst was, werd besloten om de verschillende onderdelen van het GWL-terrein te verspreiden over andere locaties. Op het naastgelegen terrein, voorheen in gebruik bij de Dienst der Was-, Schoonmaak-, Bad en Zweminrichtingen (WSBZ), werd een nieuw pompstation gebouwd. Overige functies verhuisden naar elders in de stad.

Luchtfoto van de Dienst der Publieke Werken uit 1969. De opzet van het GWL-terrein is hier goed zichtbaar. Aan de Haarlemmerweg (linksonder) is het terrein relatief open. Op het achterterrein (rechtsboven) zijn de waterkelders gelegen.

2.4 Herontwikkeling GWL-terrein

Aan het einde van de jaren tachtig van de twintigste eeuw besloot Stadsdeel West tot de herontwikkeling van het GWL-terrein. Hiertoe werd begin jaren negentig een ontwerpwedstrijd uitgeschreven die door architect K. Christiaanse en landschapsarchitect A. Geuze werd gewonnen. Het complex moest een autoluw, op duurzaamheid gericht woongebied worden.

Daarbij heeft een deel van de bestaande bebouwing van de voormalige Gemeentelijke Waterleidingen een plaats gekregen binnen de nieuwe woonwijk. Het voormalige pompgebouw, het magazijn, het toegangsgebouw tot de waterreservoirs, de windketel en de watertoren zijn bewaard gebleven. Deze gebouwen hebben alle een nieuwe bestemming gekregen en zijn waar nodig gerestaureerd.

Het ontwerp voor de woonwijk bestaat voornamelijk uit korte, middelhoge woonblokken die in het groen zijn gelegen. De nieuwbouw is voornamelijk in de plaats van de waterreservoirs gekomen, maar langs de west- en noordrand van het terrein staat een tweetal langwerpige flatgebouwen om de vereiste woningdichtheid te kunnen behalen. Het blok aan de noordrand fungeert ook als geluidsbuffer voor de Haarlemmerweg en de rest van de woonwijk, maar het zicht op het terrein vanaf de Haarlemmerweg is hiermee volledig verdwenen.

Het terrein wordt geleed door middel van enkele oost-west gelegen voetpaden die doorkruist worden door diagonale paden in noord-zuidrichting. Een deel van de woningen is voorzien van een privétuin. Voor het deel van de bewoners dat niet over een eigen tuin beschikt, zijn er nuttuinen aangelegd in de wijk. Om zoveel mogelijk openbare ruimte te creëren is de wijk niet voor autoverkeer toegankelijk en zijn er alleen langs de randen enkele parkeerplaatsen aangelegd.

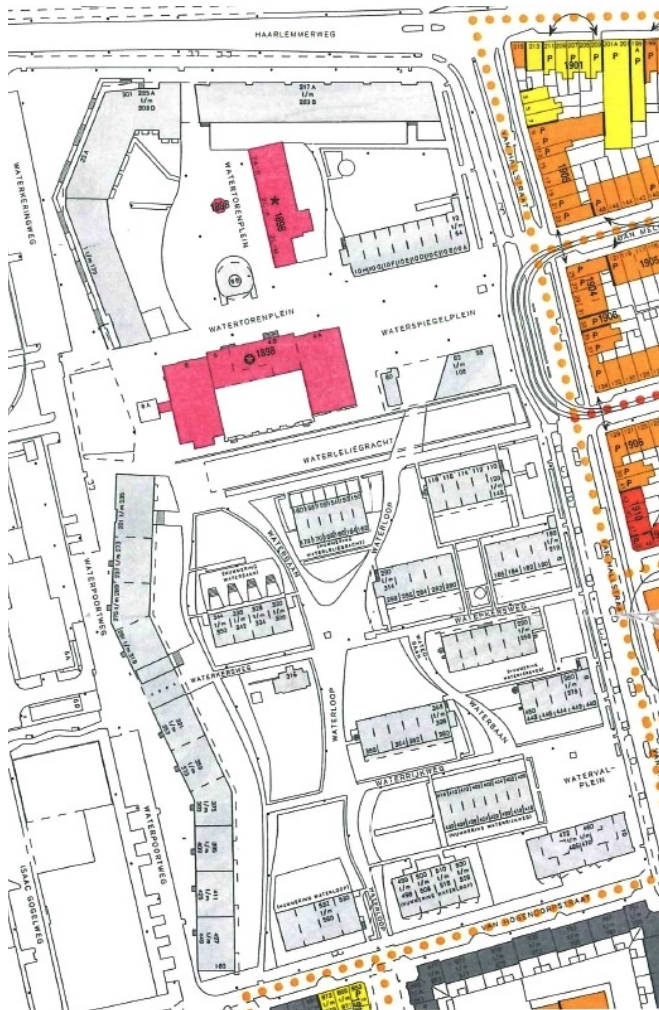
De nieuwbouw werd ontworpen door Atelier Zeinstra en Van der Pol, Meyer en Van Schooten Architecten, Neutelings Riedijk Architecten, Kees Christiaanse Architecten en DKV Architecten. Het gebruik van één type baksteen is erop gericht de verschillende gebouwen een samenhangend karakter te geven.

T. van Rijn, 1994 – Zicht vanaf de kruising van de Haarlemmerweg met de Van Hallstraat. Door de hoge gevelwand langs de Haarlemmerweg is dit zicht verdwenen, al zijn de woningen op het GWL-terrein hierdoor beter afgeschermd van de drukke Haarlemmerweg.

3 Cultuurhistorisch betekenisvolle bebouwing, elementen en structuren

Binnen het plangebied GWL kunnen enkele objecten of ruimtelijke elementen als betekenisvol worden aangeduid. Op de onderstaande ordekaart uit de 'Atlas Negentiende-eeuwse Ring' is slechts een klein deel van de bebouwing van een waardering voorzien. Dit valt te verklaren doordat de periode waarin de meeste bebouwing tot stand is gekomen, buiten de kaders van deze ordekaarten valt. Het voormalige toegangsgebouw tot één van de waterkelders van de Gemeentelijke Waterleiding is abusievelijk niet van een waardering voorzien, maar verdient eveneens een Orde 1-waardering.

Uitsnede van ordekaart 1 van de 'Atlas 19e-eeuwse Ring'

De architectonische ordes worden in de 19e-eeuwse Ring als volgt gedefinieerd:

Paars – Orde 1: De geregistreerde en beoogde Rijks- en Gemeentelijke monumenten.

Rood – Orde 2: Monumentwaardige bouwwerken met een nadrukkelijke architectonische verbijzondering en bouwwerken met een bijzondere cultuurhistorische betekenis.

Oranje – Orde 3: Karakteristieke bouwwerken met architectonische en/of stedenbouwkundige meerwaarde.

Geel – Basisorde: Voor de periode kenmerkende bouwwerken met basiskwaliteit, of bouwwerken die door ingrijpende wijzigingen hun architectonische meerwaarde hebben verloren.

Grijs – Bebouwing uit overige perioden.

De bebouwing binnen plangebied GWL is hoofdzakelijk van relatief recente datum. Om deze reden zijn er nog geen inventarisaties gemaakt van potentieel monumentwaardige gebouwen. Onderstaande bebouwing is momenteel als cultuurhistorisch betekenisvol of anderzijds waardevol aangemerkt.

Voormalig Pompgebouw, Watertorenplein 4

Architect: onbekend (vermoedelijk Dienst der Publieke Werken)

Bouwjaar: 1897 – 1900

Status: Rijksmonument

H. van Gool, 2007.

Voormalig pompgebouw van de Gemeentelijke Waterleidingen. Bestaat uit vier geschakelde langshallen, waarvan de middelste twee hallen hoger zijn dan de twee buitenste. Elke hal is drie beuken breed en negen traveeën diep op een rechthoekig grondplan en is afgedekt met een zadeldak. De opbouw uit drie beuken is door middel van lisenen afleesbaar aan de buitenarchitectuur. De middenbeuk is als risaliet behandeld en is aan de bovenzijde beëindigd met kantelen. Dit is een verwijzing naar kasteelarchitectuur, een vormtaal die ook voor veel watertorens is gebruikt. De architectuur van voor- en achtergevels is gelijkvormig, alleen aan de voorzijde is de detaillering iets rijker. Ook het interieur is goed bewaard gebleven.

Tegenwoordig zijn er in het gebouw een café-restaurant, kantoren en een sportschool gehuisvest.

Van algemeen belang vanwege de cultuur- en architectuurhistorische, alsmede de typologische en industrieel-archeologische waarde. Tevens van belang wegens ensemblewaarde vanwege de ruimtelijke en historisch-functionele relatie met de overige complexonderdelen alsook met het aan de overzijde gelegen complex van de Westergasfabriek. Beide fabriekscomplexen kwamen immers ongeveer gelijktijdig tot stand, in een periode van verstedelijking en schaalvergroting, en hadden als nutsbedrijf een vergelijkbare functie.

Voormalig Magazijngebouw, Watertorenplein 2

Architect: onbekend (vermoedelijk Dienst der Publieke Werken)

Bouwjaar: ca. 1897 – 1900

Status: Rijksmonument

Magazijngebouw op een samengesteld rechthoekig grondplan met één tot twee bouwlagen boven het maaiveld. Afgedekt door zadeldaken met blauwgrijze kruispannen. Het gebouw is samengesteld uit een in totaal acht traveeën breed hoofdgebouw met hoger middendeel en een in het verlengde liggende lagere vleugel aan de zuidzijde. Tegen de oostgevel nog een lagere aanbouw onder plat dak. Gemetselde gevels in roodbruine baksteen in afwisselend koppen- en strekkenlagen, in kruisverband en op een donkere plint. Gebruik van natuursteen bij de afgeschuinde benedendorpels, aanzetstenen van de segmentbogen boven vensters en deuren en hoekstenen van de plint.

Het gebouw werd in 1997 omgebouwd tot appartementencomplex naar ontwerp van CASA Architecten. Van algemeen belang wegens industrieel-archeologische waarde en als historisch-functioneel onderdeel van het complex Pompstation Gemeentewaterleidingen Amsterdam.

Voormalig Windketelhuis, Watertorenplein 8C

Architect: onbekend (vermoedelijk Dienst der Publieke Werken)

Bouwjaar: ca. 1897 – 1900

Status: Rijksmonument

Op het voterrein in de middenas van het pompgebouw geheel vrijstaand gelegen octogonaal windketelhuis, een expansiehuis voor de onderliggende waterkelder. Telt één bouwlaag onder een overstekend tentdak met gootrand en wordt bekroond door een open smeedijzeren pijnappel. Gemetselde gevels in bruinrode baksteen in afwisselend koppen- en strekkenverband en per gevel alternerend een hoog en getoogd en in oorsprong 18-ruits venster, of een getoogde blindnis onder segmentbogen.

Het windketelhuis is door architect Paul Westerman in 2003 omgebouwd tot short-stay accommodatie. Van algemeen belang vanwege de architectonische, industrieel-archeologische en typologische waarden, alsmede van belang als historisch-functioneel onderdeel van het complex Pompstation Gemeentewaterleidingen van Amsterdam.

Voormalig Entreegebouw waterkelders, hoek Waterloop/Waterkersweg

Architect: onbekend (vermoedelijk Dienst der Publieke Werken)

Bouwjaar ca. 1897-1899

Voormalig entreegebouw tot de overdekte waterreservoirs van de Gemeentelijke Waterleidingen. Opgetrokken uit roodbruine baksteen, gebouwd op een nagenoeg rechthoekig grondplan en afgedekt met een schilddak. Van de oorspronkelijke aansluiting op de waterkelders zijn nog bouwsporen te zien.

Sinds 1998 in gebruik als clubhuis voor de Beheervereniging Nutstuinen GWL-terrein. Op de plaats van de waterkelders zijn nu tachtig van deze tuinen gelegen.

Van algemeen belang vanwege de architectonische, industrieel-archeologische en typologische waarden, alsmede van belang als historisch-functioneel onderdeel van het complex Pompstation Gemeentewaterleidingen van Amsterdam.

Watertoren, Watertorenplein 8B

Architect: onbekend

Bouwjaar: 1966

Watertoren uit het de tweede helft van de twintigste eeuw dat gekenmerkt wordt door een sobere detaillering. In zijn geheel voorzien van een gladde, stalen behuizing, afgewerkt met een witte coating. Er zijn weinig tot geen constructieve/technische elementen in het zicht gelaten. Door deze ranke vormgeving verschilt de toren van de meeste oudere en contemporaine watertorens. Geplaatst als een van de laatste uitbreidingen in de capaciteit van het terrein.

Momenteel is gebruik voor de opslag van extra water in het geval van tekorten.

Van algemeen belang als historisch-functioneel onderdeel van het complex Pompstation Gemeentewaterleidingen van Amsterdam. Van architectonisch belang vanwege de imposante functionele vormgeving.

Bronnen:

Website GWL-Terrein < <http://www.gwl-terrein.nl/> > (7 augustus 2012).

Bureau Monumenten & Archeologie, Beschrijving Magazijngebouw, Amsterdam 2003.

Bureau Monumenten & Archeologie, Beschrijving Pompgebouw, Amsterdam 2003.

Bureau Monumenten & Archeologie, Beschrijving Windketelgebouw, Amsterdam 2003.

Heijdra, T., Westerpark : Barren, Sparren en Koperen Knopen, Alkmaar 2007.

Advies

Resumé

Halverwege de negentiende eeuw werd de Amsterdamsche Duinwatermaatschappij opgericht met als doel de stad van vers drinkwater te voorzien. De vraag naar drinkwater nam sterk toe en aan het einde van de negentiende eeuw en de Gemeente Amsterdam nam de maatschappij in 1896 over. De duinwaterleiding maakte vanaf dat moment deel uit van de Gemeentelijke Waterleidingen. Vrijwel direct daarna werd besloten tot de bouw van een nieuw pompstation met waterreservoir en een reeks andere utilitaire gebouwen. Als locatie werd al spoedig het huidige GWL-terrein aangewezen. Het pompstation werd in 1900 in gebruik genomen. Tot de sluiting van het terrein halverwege de jaren negentig, werd de capaciteit nog enkele malen uitgebreid.

Reeds aan het einde van de jaren tachtig werd door Stadsdeel West de wens uitgesproken om woningen te realiseren op het terrein. Vanaf de helft van de jaren negentig werd het GWL-terrein omgebouwd tot woonwijk, naar een stedenbouwkundig ontwerp van K. Christaanse en A. Geuze. Voor dit plan zijn de reservoirs gesloopt, maar bleef een groot deel van de oorspronkelijke bebouwing bewaard. De woningen zijn ondergebracht in meerdere losstaande bouwblokken. Het resultaat is een autoluwe woonwijk met veel (semi-)openbaar groen.

De woonbebouwing binnen plangebied GWL is hoofdzakelijk van relatief recente datum. Om deze reden zijn er nog geen inventarisaties gemaakt van potentieel monumentwaardige gebouwen.

BMA adviseert om bij cultuurhistorisch betekenisvolle architectuur bouwhoogten, rooilijnen en kapvormen in de regels van het bestemmingsplan vast te leggen, de aanwezige monumenten op de plankaart aan te duiden en de ordekaart als bijlage op te nemen.

Colofon

Datum: 15-08-2012
Status: Definitief
Redactie: H. Aardse
Tekst: C. van Onna

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2012
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.